

Ihmiselämän monet alut

ANNA-RIITTA TUNTURI

Berliinin Humboldt -yliopiston kulttuuritieteiden professori Hartmut Böhme on kirjoittanut esseen *”Kuka sanoo, milloin ihmisen elämä alkaa? Luonnon- ja kulttuuritieteiden välisestä subteesta keskustelussa ’ihmisen’ käsitteestä”*, jossa hyvin kuvataan nykytieteiden ehkä lumovoimaisimpia alueita, geenien muodostelmia ja yritetään vastata kysymykseen ihmisen elämän alusta.

JOHDATUS: ANTROPOLOGINEN JA EETTINEN KYSYMYKSENASETELU

Keskustelussa alkiodiagnostiikasta, hedelmällisyyslääketieteestä ja geenietiikasta ei Hartmut Böhmen mukaan millään näistä kolmesta ole etuoikeutettua asemaa, joka sulkisi toiset pois, – ja kun puhutaan elämästä, niin nykyaikaisessa liberaalissa oikeusvaltiossa ei voida enää edes kutsua mitään Jumalaa erotuomariksi, ihminen itse vastaa kysymykseen syntyperästään, oman itsensä alkuhetkestä ja näiden kysymysten mielekkyydestä, ja näin on ollut jo kauemmin kuin mihin kirjoitetun sanan alku yltää. Ihminen on Böhmen mukaan historiallinen subjekti ja siten vastauksetkin ovat historiaa tutkivat. Mitä ihmiselämä on tai milloin se alkaa ja päättyy – kysymykset ovat kulttuurisia. Silti vastaukset eivät ole pelkästään syy-yhteyksien tarkastelua. Ne ovat kreikkalaisen filosofian alusta alkaen enimmäkseen kulttuurirevoluution korkeimpien kehittyneisyysvaiheiden seurauksia. Niiden eettiset ja antropologiset normit ja menettelytavat ovat vakiintuneet ja ne voidaan mitätöidä vain, jos mielivaltaisista tai ideologisista vaatimuksista eri intressien vuoksi tulee johtavia ajatuksia.

Näin käy usein ajankohtaisessa keskustelussa luonnontieteissä, varsinkin kun vastataan kysymykseen, milloin ihmiselämä saa alkunsa. Ihmisen elämän suojele ja prenataalien entiteettien ihmisarvo on vanha, – Böhme muistuttaa vaikkapa keskusteluja aborttioikeudesta. Sikiö- ja kantasolututkimuksen, preimplantaatiodiagnostiikan

ja kloonauksen johdosta konflikti on radikalisoitunut, mikä on haitallista keskustelun tasolle ja eettisten tai oikeudellisten ratkaisujen pysyvyydelle. Tieteellisten arvioiden tai eettisten ratkaisujen luonteeseen kuuluu myös se, ettei paras mahdollinen välttämättä ole yleisesti hyväksyttyä, ja toisaalla huonoista perusteluista saattaa tulla kaikkien hyväksymä konsensus. Tätä ei Böhmen mukaan voi muuttaa, on elettävä lopullisuuden, virheiden ja sokaistumisen keskellä. Ihmisjärjellä on rajansa, tiedot vanhenevat, eettisen toiminnan periaatteet muuttuvat, ja kaikella uuden oppimisella on kapasiteettien, ajankäytön ja epistemologian rajoitukset.

Teologia ja filosofia eivät enää ole etuasemassa päätettäessä siitä, mikä kuuluu ihmiselämään ja mikä ei. Siitä ratkaisevat eri tavoin – myös kulttuuritieteiden – tieteilijät, juristit, lääkärit, poliitikot, media ja niin kutsutut maallikot, – siis kansalaiset, jotka pitävät kiinni oikeuksistaan osallistua päätöksentekoon. Tämä on demokraattisen valtion käytäntöä. Tosin kysymykseen eivät tule vain teoreettiset, eettiset tai oikeudelliset ratkaisut, vaan myös elämän kehitys ja sen muokaus, jota kaikkien on toteutettava. Siittämisen, raskauden ja syntymisen medikalisoinnin jälkeen, – ja toisessa ääripäässä elämänsyklin lopussa, kun kuoleminen on myös medikalisoitu, aiemmin luonnolliset elämän rajat vastuineen ovat yksilön ulottumattomissa. Kun geenidebatin kuumin ydin on siinä, että molekyylibiologian ja fertiliteettilääketieteen johdosta ihmisestä on ensi kertaa tullut oman itsensä tekninen auktoriteetti, niin Böhmen katsauksen otsikko: ”Kuka sanoo, milloin ihmisen elämä alkaa?” tarkoittaa sitä, että kysyttäessä ihmisen alkuhetkeä, taitojen ja sallittavuuden ja kieltojen kesken syntyy vaikeita harkintaprosesseja ja ratkaisuun pakottamista.

Lisäksi kysymys on niin kutsuttujen antropotekniikoiden antropologisista johtopäätöksistä. Nämä on saatu viimeistään silloin, kun on kyetty lukemaan ihmisgenomia ja muuttamaan perintö-

tekijöitä molekulaarisella tasolla. Tämä herättää poliittisia, oikeudellisia ja eettisiä ongelmia alueella, jota historiassa tähän asti ei ole ollut (molekyylibiologiset perintötekijöiden muutokset on laadullisesti erotettava jalostusstrategioista, jotka ovat yhtä vanhoja kuin agrikulttuurit). ”Ihmisen” symbolista käsitettä on täten syvästi horjutettu. Tähän kuuluu lääketieteen etiikka ja sen hippokraattinen perinne kokonaisuudessaan. Lääketieteen, molekyylibiologian, biofysiikan, informatiikan ja eugenetiikan sulautuminen horjuttaa niitä eettisiä perustoja, joihin ”auttaja-lääketiede” saattoi aikaisemmin eettisesti vedota. On eri asia auttaa lääketieteen avulla ”luonnollisesti” syntyneitä ihmisiä, jotka saattavat myös sairastua ”luonnollisesti”, kuin kajota vielä syntymättömän ihmisen solurakenteisiin ja ratkaista, saavatko ne elää; tai käyttää prenataalia solumateriaalia tutkimustarkoituksiin ilman että edes pyrittäisiin ihmisen syntymään (”käyttävä-tutkimus”), – tai kun tuotetaan hybridejä ja kloonveja. Etiikan klassiset antropologiset edellytykset (syntyminen, ihmisiirteet, integraali keho) ovat riittäviä enää vain individualisoituneelle persoonalle, joka voidaan nähdä vastasyntyneessä, mutta ei prenataaleissa tai presikiöisissä elämänmuodoissa.

IHMISEN MONET ALUT

Ihmiselämällä ei ole vain yhtä alkua, vaan monia. Böhmeä kulttuurihistorioitsijana kummastuttaa, että ”geeni-kiistassa” ihmiselämän alku ja arvokkuus on jossain siemen-munasolu -sulautumisessa tai muutamassa tusinassa solujakaumia. Ihmiselämällä ei ole yhtä (biologista) alkua vaan historiallisia alkua on useita. Elämänsykli syntymisestä kuolemaan alkaa aina yhä uudestaan, ja näitä alkua merkitsevät monet, luonnolliset tai kulttuurisesti normitetut etapit. *Yksilölle* ei ainoastaan ala jokin uusi vaan *yksilö itse* aloittaa jotain uutta, ajateltakoon vain merkittävimpiä siirtymiä: meno lastentarhaan ja kouluun, puberteetin alku, täysi-ikäisyyden saavuttaminen, astuminen työelämään, äitiyden ja isyyden mukanaan tuoma statusmuutos, sairausajat, siirtyminen eläkkeelle. Näinä kausina, joita etnologia kutsuu kynnyksajoin ja joihin biologiset prosessit aina kuuluvat, ”elämä aina alkaa”. *Ihmiselämä on sen biologisessa ja kulttuurisessa matrisissa multi-iniiaalinen*. Ei ainoastaan vastasyntynyt ole *homo novus*, vaan evoluutioon kuuluvat nämä yksilön elämänsyklissä tapahtuvat iniiaalit, joten humanistiset ja historialliset näkemykset elämän

alusta eroavat huomattavasti biologisista määrittelyistä.

Myös prenataalinen aika siemenen ja munasolun sulautumisesta syntymiseen on biologisten ja kulttuuristen tapahtumien yhteistoimintaa, muun muassa nidaation eli hedelmöityneen munasolun kiinnittymisen kohdun limakalvoon johdosta, ja ihmisen morfologian, sydämen toiminnan, tunnekyvyn tai syntymäkypsyyden alkujen johdosta. Kulttuurin muovaamia voisivat olla myös toiminnot kuten ultraäänen otto, ensimmäiset äidin tuntemat lapsen liikkeet, ensimmäiset ostokset lasta varten, synnytyksvalmennus, syömä- ja juomatottumusten muutokset, ensimmäiset *lasta* koskevat tunteet (ero tunteesta: *minä* olen raskaana), nimen valitseminen jne. Syntyvällä ihmisellä ja synnyttävällä äidillä on aika, joka on biologis-fysiologisten prosessien ja yhtäläillä kulttuuristen vaikutusten alainen. Raskaudella on kaikissa kulttuureissa erityisasema ja monissa kulttuureissa erikoinen oikeussuoja.

Kulttuuri on Böhmen määritelmän mukaan ”muoto, jossa ihmiset positioivat paikkansa luonnonhistorian rajojen sisällä”. Pelkästään lääketieteellisessä raskauden määrittelyssä unohdetaan raskauden olleen vuosituhansien ajan monimutkainen kulttuuritapahtuma, joka muuttuu kokemisen, arvioimisen ja oikeudellisen määrittelemisen kautta eikä sitä voida määritellä vain luonnontieteellisesti. Geenien ”valta” ilmenee siten, ettei niiden ominaisuuksien kehitys ole etukäteen ohjelmoitu geneettisesti vaan sosiaalisten yhteisten kokemusten ja oppimisprosessien aktiivisen itseohjauksen kautta. Ihmiselämän alun määrittelyssä ihmisen realisoitua, eriyttää ja kehittää itseään kulttuurin alkuunpanijana.

IHMISEN PALEOFYSIOLOGINEN OLEMUS. LUONNON JA KULTTUURIN YHTEENNIVOUTUMINEN

Ihmisen elämän alulle ei myöskään ole paleoantropologisessa tarkastelussa erikoista alkupistettä. Fysiologinen olemus on muotoutunut miljoonien vuosien aikana, – olisiko siis paleoantropologian ja sen lähitieteiden määriteltävä ihmisyyden käsite? Perustavaa laatua ovat keskeisellä, mesoliittisellä kivikaudella muodostuneet ihmisen kulttuurin edellytykset: kehon fysiologia ja tekniikka.

Fysiologiassa huima edistysaskel oli pystysuoran asennon kehittyminen (*homo erectus*), jolloin liikunta- ja tartuntaelimet erkaantuivat ja suun ja käden funktionaaliset tehtävät eriytyivät. Ratkaisevaa oli kasvonalueen vapautuminen selkärangan suoristumisen ja kallon korkealle kohoami-

sen johdosta. Tämä johti myös hajuhermojen erkautumiseen audiovisuaalisen tilatajunnan lisääntymisessä. Lisäksi takaraivo ja otsa tulivat vapaiksi, jolloin aivojen tilavuuden jatkuva kasvu mahdollistui. Myös purentaan vapautuminen pyydystämistä, puolustamisesta ja ravinnon valmistamisesta olivat kielellisen kehityksen edellytykset. Yläraajojen vapautuminen liikkumisen tehtävistä, peukalon oppositioasema käden suhteen ja käden hienomotorisen herkkyyden lisääntyminen olivat ihmisen teknologisten valmiuksien syntymisen tärkeimmät edellytykset. Aivot johto-organina kasvoivat suhteettomasti muuhun verrattuna, mikä mahdollisti käden motoriikan, kasvojen ja kielen kehittymisen. Näiden alueiden neurofysiologinen eriytyminen osoitti manuaalisen alueen tiivistä verkottumista kielellis-fasiaaliseen alueeseen. *Homo sapiensin* ”luonnon” edellytykset olivat käden älykäs käyttö ja kielellis-fasiaalinen alue, jotka muodostivat kaiken kulttuurin alun. Myös tässä kontekstissa voi huomata biologisen antropologian tarvitsevan täydentävän lisäyksen alku- ja varhaishistoriasta, historiallisesta antropologiasta ja lingvistiikasta. Fysiologian evoluution rinnakkaisen ilmentymän todisteena ovat vanhan kivikauden, paleoliitin aikaiset työkalut, joista saattoi päätellä olion *toolmaking animal* kehittymisestä, olion, jolla oli kieli.

Jo antiikin antropologiassa *homo erectusta* pidettiin ihmisen perustavana tekijänä (Platon, Xenofon, Cicero, Ovidius, Lactantios). Mutta kaikkeen ihmisen kehittymiseen liittyi ihmisaivojen ja tärkeimpien ruumiinosien *ei-spesialisoituminen* verrattuna muuhun luomakuntaan. Böhme lainaa ranskalaisen arkeologi ja paleoantropologi André Leroi-Gourhanin ajatusta, jonka mukaan ”koko evoluution ajan reptiileistä alkaen ihminen on niiden olioiden perillinen, joilta puuttuu anatominen erikoistuminen” (Leroi-Gourhan 1964/1980, 155). Korkea spesialisoituminen on biologista determinoitumista, joka estää orgaanien ja aivojen kehityksen. Geneettinen edellytys ihmisen ”vapaudelle” oli ihmisen johtavien orgaanien (silmä, korva, käsi) erikoistumattomuus, ja tästä tuli myöhemmin eettis-poliittinen ihanne.

Materiaalisen kulttuurin (työkalut) ja symbolisen kulttuurin (kieli) alkusysäykset auttavat päättelemään, että biologisten rytmien hallitsema evoluutio laajeni kulttuuriseen evoluutioon, jota johdattelivat kielellis-sosiaaliset ja tekniset innovaatiot. Käden vapautuminen aiheutti teknologian alun ja kieli avasi biologisesti determinoidun signaalikommunikoinnin.

Silti tässä yhteydessä evoluutiobiologiset perustelut johtavat umpikujaan. Jotta tunnustettaisiin ihmiselämän ”alku”, vaaditaan paleobiologian lisäksi tekniikan historiaa ja kommunikoivien kulttuuritekniikoiden ”arkeologiaa”.

Uudemman ajan tunnusmerkki on ’neoliittinen vallankumous’ eli ihmisen siirtyminen noin 10.000 vuotta e.a.a. maanviljelyyn ja karjatalouteen. Samalla historiallisten tapahtumien tiheys kiihtyi ja jatkaa yhä kiihtymistään. Ihminen on kykenevä itsensä etäisyydeltä tarkkailuun ja itsensä suurentamiseen, jolloin yhtenäisyyttä ihmisen ja luonnon välillä ei ole, on vain ihmisen eksentrisyys, ja tämä avoin horisontti on nähtävä riskinä. Juuri ihmisen eksentrisyydessä, ei-erikoistumisessa ja samalla haavoittuvuudessa on hänen evolutiivinen menestyksensä, johtuen heikoista geneettisistä edellytyksistä verrattuna muihin lajeihin, jotka ovat sopeutuneet ympäristöönsä korkeasti erikoistuneina.

NATALITEETTI JA ”OIKEUS OMATA OIKEUKSIA”

YK:n ihmisoikeuksien julistus vuodelta 1948 alkaa 1. artiklassa: ”Kaikki ihmisolennot syntyvät vapaina ja tasavertaisina arvoltaan ja oikeuksiltaan”. Tämä ei ole ”luonnollinen” vaan kulttuurinen perustelu. YK:n yleissopimuksessa lasten oikeuksista ”lapsi on rekisteröitävä heti syntymisen jälkeen, ja hänellä on syntymästään alkaen oikeus nimeen ja kansalaisuuteen” (1959, 7. artikla). Siis pelkästään syntyminen ei riitä, vasta sosiaaliseen yhteisöön mukauttaminen suo identiteetin, arvokkuuden ja ihmisoikeudet (valtio, perhe). Nataliteetin periaate on ”oikeus omata oikeuksia” (Hannah Arendt 1960/1981), määritelmä, joka kulkee luonnontieteiden ohi. On silti huomattava, että naisen ja sikiön raskauden aikana kaksiosaisuus on avattu kolmannelle osapuolelle kaikessa nykyaikaisessa syntymisessä ja ihmiseksi tulemisessa: on kojeet, laboratoriot, kuvausmateriaalit, lääkärit, juristit, laki, eduskunta, moraaliset vakaumukset, affektiiviset asenteet ja yksityiset ja julkiset diskurssit. Täten biologiasta tulee moniulotteinen kulttuurimuodostelma.

Tämä Böhmen historiallinen näkemys, jossa kulttuuri ja luonnontiede nivoutuvat saumattomasti yhteen, herättää toiveiden lisäksi huolia ja pelkoja. Tulevaisuutta ei voi tietää, voidaan vain arvioida, toivoa ja pelätä. Edistys sinänsä ei ole hyvää, ja jokaisen rakentavan tiedon mukana kasvaa myös destruktiivinen tieto. Tässä mielessä luonnontieteet ovat hauraita ja erittäin vaikeita

hallita. Ihmisen historialta puuttuu evoluution kyky tasapainoilla muunnosrikkauksella, kokeiluilla ja toisaalta luonnon stabiiliteetilla. Aikamme lumous, geenit ovat tästä osoituksena. Ihmisen historiassa sitä vastoin on tapahtumassa parantumaton rauhattomuus ja lyhyttempoisuus, mistä pitäisi oppia viivyttelyn taktiikkaa. Mutta voisi kysyä, miten tietentekijän tulisi sitten samastua luonnonmukaisuuteen äärimmäisen keinotekoisessa tutkimusympäristössä, ja voiko tätä ympäristöä ylipäätään enää ohjata?

KIRJALLISUUS

- Arendt H. *Vita activa oder Vom tätigen Leben*. Piper, München 1960/1981.
- Böhme H. *Wer sagt, wann menschliches Leben beginnt? Über das Verhältnis von Natur- und Kulturwissenschaften in der Debatte über das Humanum*. Teoksessa Rusterholz P, Meyer Schweizer R, Zwahlen SM, (toim.) *Aktualität und Vergänglichkeit der Leitwissenschaften*. Universität Bern, kulturwissenschaftliche Vorlesungen. Peter Lang Bern, Berlin et al. 2009:143–161.
- Leroi-Gourhan A. *Hand und Wort. Die Evolution von Technik, Sprache und Kunst*. Suhrkamp, Frankfurt am Main 1964/1988.